

СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО Є ФОРМОЮ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ І МАЄ БУТИ ЗАСУДЖЕНЕ ЯК ТАКЕ

26 липня 2025 року

Текст, написаний Бертою О. Гарсією, було передано Рім Алсалем, Спеціальній доповідачці Організації Об'єднаних Націй з питань насильства щодо жінок і дівчат.

Визначення сурогатного материнства

Насамперед необхідно визначити, що таке сурогатна вагітність – або як би не називали цю практику, – щоб чітко пояснити: вона жодним чином не є методом допоміжної репродукції людини. Це соціальна практика, яка полягає в найманні жінки, з оплатою або без неї, для виношування й народження однієї чи кількох дітей, зачатих із використанням її власних яйцеклітин або без них, з метою передати цих дітей одній чи кільком особам, які бажають бути визнаними їхніми батьками, домогтися оформлення батьківства на своє ім'я та стерти з правової і соціальної картини матір, яка їх народила.

Юридичне визначення торгівлі людьми міститься в Палермському протоколі

«Торгівля людьми» означає вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання людей шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи уразливим становищем або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу, з метою експлуатації. Згода потерпілої від торгівлі людьми на будь-яку форму навмисної експлуатації, описану вище, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із зазначених засобів.

Це юридичне визначення торгівлі людьми закріплене у Протоколі Організації Об'єднаних Націй про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Цей документ, широко відомий як Протокол проти торгівлі людьми або Палермський протокол, є одним із трьох протоколів, ухвалених Організацією Об'єднаних Націй у Палермо, Італія, у 2000 році. Він набрав чинності 25 грудня 2003 року, а станом на 2022 рік його ратифікували 180 держав-учасниць.

Протокол проти торгівлі людьми є першим юридично обов'язковим міжнародним інструментом для держав-учасниць і першим міжнародно-правовим текстом, який установив визначення торгівлі людьми на основі трьох складових: дії, засобу і мети.

Торгівля людьми охоплює такі дії, як вербування, перевезення, передача, переховування або одержання людей, які перебувають в уразливому становищі, із застосуванням таких засобів, як погроза силою чи її застосування, інші форми примусу, шахрайство, обман, зловживання владою або одержання платежів чи вигод для досягнення згоди особи з метою експлуатації. Згода, надана потерпілою, не має значення.

Обман під час вербування жінок для репродуктивної експлуатації у сурогатному материнстві

Сурогатна вагітність є торгівлею людьми тією мірою, якою всіх жінок вербують у «сурогатні» матері за допомогою такого обману:

- Їм кажуть, що вони не є матерями дітей, яких народжують.
- Їм кажуть, що діти, яких вони народжують, їм не належать.
- Їм кажуть, що, оскільки вони нібито не є матерями цих дітей, вони не продають і не віддають їх, а лише повертають їхнім батькам – насправді замовникам – після завершення вагітності й пологів.
- Їм представляють процес, якому їх мають піддати, як метод допоміжної репродукції людини, тим самим навмисно надаючи цій практиці ореолу авторитетності. Хоча в цьому процесі можуть застосовуватися методи допоміжної репродукції людини (ДРТ), такі як екстракорпоральне запліднення, штучна інсемінація або перенесення ембріона, саме сурогатне материнство – з огляду на участь у ньому численних суб'єктів поза медичною сферою – не може бути віднесене до ДРТ.

Вербування жінок шляхом обману з метою репродуктивної експлуатації є невіддільною ознакою сурогатного материнства або будь-якого евфемізму, яким називають цю соціальну практику. Вона полягає в тому, що фертильну жінку роблять вагітною, аби вона після народження передала свою новонароджену доньку або сина тим, хто замовив це через усний чи письмовий договір, незалежно від того, чи передбачена винагорода і яким способом жінка завагітніла: унаслідок природного або штучного запліднення, екстракорпорального запліднення чи перенесення ембріона.

Якби не було цього обману під час вербування, не існувало б сурогатного материнства.

Якби не було цього обману, не існувало б індустрії.

Цей обман є системним для сурогатного материнства.

Адже дуже мало жінок продали б або віддали своїх дітей, якби усвідомлювали, що є їхніми матерями.

Жінок обманюють і переконують, що через відсутність їхнього генетичного матеріалу вони не є матерями сина чи доньки, яких народжують, і тому мають передати дитину замовникам, які надали власні гамети або використали донорські чи придбані гамети для створення ембріона, перенесеного в організм жінки.

Ця фікція ґрунтується на змішуванні біології та генетики. Вагітність є біологічним процесом, тому вагітна жінка є біологічною матір'ю. Донор сперми, безперечно, має генетичний зв'язок із народженою людиною, але, оскільки він не бере участі у вагітності, називати його біологічним батьком оманливо. Ще більш хибно переносити це змішування понять на жінок і вважати їх біологічними матерями лише тоді, коли вони надали свій генетичний матеріал.

Чому ж тоді вони повинні відмовлятися від батьківського статусу, якщо, як стверджується, вони не є матерями дітей? Усі жінки, яких використовують у сурогатному материнстві, незалежно від законодавства чи моделі – комерційної або «альтруїстичної», – мають відмовитися від материнського походження дитини до або після пологів, адже в усіх країнах світу материнське походження визначається фактом

пологів. Вони також відмовляються від прав та обов'язків, пов'язаних із батьківською владою, і від соціальних пільг, пов'язаних із материнством та відносинами матері й дитини, зокрема відпустки у зв'язку з материнством, відповідних виплат, скороченого робочого часу для матерів, які годують грудьми, та інших податкових пільг.

Відтоді як екстракорпоральне запліднення і перенесення ембріона довели свою ефективність наприкінці 1970-х років і набули поширення як допоміжні репродуктивні технології, вони почали служити двом суперечливим цілям:

- Підтвердити зв'язок між зачаттям, вагітністю, пологами та материнством. Жінкам кажуть, що вони справді є матерями дітей, яких народжують, навіть якщо не мають із ними генетичного зв'язку, оскільки материнство визначається пологами, що не заперечується в жодній країні світу. Саме це клініки репродуктивної медицини кажуть пацієнткам із проблемами фертильності, які самостійно звертаються по лікування.
- Розірвати зв'язок між зачаттям, вагітністю, пологами та материнством, переконуючи жінок, яких використовують у сурогатному материнстві, що вони не є матерями дітей, яких народжують, бо не надали генетичного матеріалу, а тому повинні відмовитися від материнського походження дитини і самої дитини та передати їх замовникам. Саме це агенції та клініки кажуть жінкам і своїм клієнтам, яких визнають батьками, навіть якщо їхній внесок обмежився зразком сперми, власними, донорськими або придбаними яйцеклітинами, підписанням договору й оплатою.

Примус під час вербування жінок для репродуктивної експлуатації

Сурогатна вагітність є торгівлею людьми тією мірою, якою всіх жінок примушують ставати «сурогатними» матерями. Сексистський стереотип, за яким жінкам нібито від природи властиво жертвувати собою заради інших і який виховує їх відповідно до цього очікування, є чинником їхньої уразливості. Примус може діяти на психологічному, культурному, сімейному, емоційному, соціальному, релігійному і, насамперед, економічному рівнях, оскільки винагорода або компенсація є важливим, а часто й найважливішим стимулом для згоди на участь у сурогатному материнстві.

Головна уразливість жінок має економічний характер. Фемінізація бідності є глобальним явищем: жінки найбільше потерпають від безробіття, нестабільних контрактів, тимчасової та неповної зайнятості й розриву в оплаті праці. Саме на жінок переважно покладено тягар неоплачуваної праці та догляду, що посилює наслідки багатовимірної бідності. Вона ще тяжча у країнах, охоплених збройними конфліктами, таких як Україна і Росія, де сурогатне материнство є законним. За таких умов економічної й соціальної нестабільності та уразливості багато жінок стають ідеальними мішенями для торгівлі людьми з метою сексуальної та репродуктивної експлуатації в обмін на оплату або навіть лише на обіцянку оплати, яку не завжди виконують. Вербування уразливих жінок безперешкодно відбувається в інтернеті, зокрема у тисячах груп з вербування до сурогатного материнства у Facebook.

На всіх п'яти континентах багатовимірна бідність серед жінок вища, ніж серед чоловіків: 27,4% жінок у Латинській Америці та Карибському басейні живуть у бідності. Після пандемії COVID-19 становище жінок погіршилося непропорційно сильніше. Можливість

здійснювати автономний вибір у сфері сексуального і репродуктивного здоров'я обернено пропорційна бідності: що вища бідність, то менша сексуальна і репродуктивна автономія.

Переміщення жінок з метою репродуктивної експлуатації

Окрім обману і примусу, притаманних вербуванню жінок для репродуктивної експлуатації, переміщення жінок додає до торгівлі людьми ще один істотний елемент.

У 2021 році Міжнародна коаліція за скасування сурогатного материнства (CIAMS) спільно з Європейською мережею жінок-мігранток (ENoMW) провела дослідження випадків, задокументованих у медіа в 72 країнах. Греція, Україна, Мексика та Індія були проаналізовані докладніше. Попри значний масив зібраної інформації, було встановлено, що академічних досліджень та офіційних звітів про переміщення жінок у контексті сурогатного материнства дуже мало. Саме тому результати дослідження CIAMS та ENoMW є особливо важливими: «Жінки-мігрантки та репродуктивна експлуатація в індустрії сурогатного материнства. Спільне дослідження ENoMW та ICASM».

Ми встановили, що жінок-мігранток, які інколи приїхали до країни призначення з іншими особистими планами, вербують там для участі в сурогатному материнстві. Є також жінки, яких спершу вербують у власній країні, а потім переміщують до іншої держави – іноді в межах мафіозних практик торгівлі людьми або для того, щоб вони народили у країні замовників, що зручніше для останніх. Іноді це роблять, щоб зменшити вартість процесу, обійти законодавчу заборону або провести медичні процедури, яких немає у країні походження. Незалежно від того, чи виїжджають вони до іншої країни з наміром або без наміру брати участь у сурогатному материнстві, чи мігрують уже вагітними для потреб індустрії, чи їх вербують у країні призначення, ці жінки мають дуже схожий профіль. Переважна більшість, якщо не всі, перебувають у стані тяжкої економічної та соціальної нестабільності й уразливості, яку додатково посилює міграція.

Дослідження також висвітлює особливий вид переміщення, якого зазнають ці жінки: вони мусять залишити сімейне середовище, щоб пройти всі нав'язані процедури, насамперед перенесення ембріона та пологи, які надто часто без потреби проводять шляхом кесаревого розтину. Віддалені від звичного життя та сім'ї, жінки стають ще уразливішими.

Ці жінки є потерпілими від торгівлі людьми, у багатьох випадках – від примусової вагітності, фізичного й психологічного насильства. До цього додається висока ймовірність того, що після передачі немовлят у країні призначення їх покинуть напризволяще. Вони також стають потерпілими від шахрайства, оскільки часто не отримують обіцяної або погодженої винагороди, і наражаються на серйозний ризик інших форм торгівлі людьми, зокрема сексуальної експлуатації або примусу до жебрацтва.

Шахрайство під час вербування жінок для репродуктивної експлуатації

Багато агенцій сурогатного материнства використовують шахрайську рекламу для вербування жінок. На своїх сайтах і в соціальних мережах, таких як Facebook або

Instagram, вони обіцяють дуже великі виплати, які не відповідають дійсності, або не повідомляють, що заявлена сума охоплює вагітність двійнею, кесарів розтин чи втрату матки.

Утримання жінок, завербованих для репродуктивної експлуатації

Розміщення жінок, часто в умовах фактичного або часткового утримання, є ще одним складником, який робить сурогатне материнство торгівлею людьми. Зазвичай це відбувається у третьому триместрі перед пологами, але задокументовані випадки утримання протягом усієї вагітності або після пологів. Метою є контроль над жінкою, поки оформлюють реєстрацію новонародженої дитини і необхідні дозволи на її вивезення з країни. Лише після завершення формальностей жінка отримує повну оплату і повертає собі свободу. Її уразливість посилюється вагітністю або післяпологовим станом, часто після кесаревого розтину.

Жінки, яких використовують у сурогатному материнстві, не мають автономії чи свободи пересування. Вони повинні дотримуватися суворого розпорядку й комендантських годин. Не потрібно звертатися до прикладів «ферм жінок» в Індії, Камбоджі, Непалі чи Канкуні в Мексиці: утримання відбувається і в Україні, де вагітних жінок привозять до Києва та розміщують у переповнених квартирах, що належать самим агенціям, змушуючи їх дотримуватися встановленого режиму. Загалом у будь-якій країні договори про сурогатне материнство містять положення про межі вільного пересування, які вагітна жінка не може залишати без прямого дозволу.

Крім нав'язаних умов проживання, жінки, завербовані як «сурогатні» матері, зазнають обмежень сексуальної свободи, несподіваних перевірок на вживання тютюну, алкоголю й наркотиків, а також нерідко змушені дотримуватися дієт відповідно до побажань клієнтів. Вони втрачають автономію як пацієнтки, повинні проходити медичні обстеження і перевірки, нав'язані агенцією та клієнтами, і зобов'язані передавати їм медичні висновки та результати.

Із 2024 року експлуатація сурогатного материнства розглядається в Європейському Союзі як злочин, пов'язаний із торгівлею людьми

23 квітня 2024 року Європейський парламент схвалив внесення змін до Директиви 2011/36/ЄС про запобігання та протидію торгівлі людьми і захист потерпілих. До переліку форм експлуатації в контексті злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми і караних у всьому Європейському Союзі, було включено примусовий шлюб, незаконне усиновлення та експлуатацію сурогатного материнства – поряд з експлуатацією проституції або іншими формами сексуальної експлуатації, примусовою працею чи послугами, включно з жебрацтвом, рабством або практиками, подібними до рабства, підневільним станом, експлуатацією злочинної діяльності чи вилученням органів.

Обране формулювання – «експлуатація сурогатного материнства» – є неоднозначним і може створювати враження, що існує сурогатне материнство, яке не експлуатує жінок, і окрема форма, яка їх експлуатує та має переслідуватися як торгівля людьми. У тексті Директиви буквально зазначено: «Щодо торгівлі людьми з метою експлуатації сурогатного материнства ця Директива спрямована проти тих осіб – фізичних або

юридичних, – які примушують або обманюють жінок, щоб ті стали сурогатними матерями».

Нова європейська Директива проти торгівлі людьми враховує лише вербування та обман під час вербування жінок і залишає поза увагою інші описані тут дії та засоби репродуктивної експлуатації. Проте навіть з огляду на цю Директиву будь-яке сурогатне материнство без винятку має бути кваліфіковане як торгівля людьми, оскільки примус і обман завжди присутні у сурогатному материнстві. Це два чинники, які перетворюють вербування на торгівлю людьми, так само як застосування сили, переміщення, утримання, шахрайство, зловживання владою, використання уразливості потерпілої або надання чи одержання платежів чи вигод. Оскільки примус і обман є системними, внутрішньо притаманними та невіддільними від сурогатного материнства в будь-якій формі, його слід переслідувати як форму торгівлі людьми і тяжкий злочин, що становить серйозне порушення основоположних прав жінок і дітей. В основі цього явища лежать бідність, нерівність, відсутність реальних можливостей працевлаштування або соціальної підтримки та дискримінація, які роблять жінок і дітей особливо уразливими до торгівлі людьми. І, безумовно, гендер, оскільки особливості торгівлі людьми відрізняються залежно від статі, а як «сурогатних» матерів завжди використовують жінок.

Законодавство, яке кожна держава-член Європейського Союзу має ухвалити на виконання цієї Директиви, повинно засвідчити, що боротьба з торгівлею людьми є пріоритетом для Союзу і держав-членів. Вони мають активно взяти на себе зобов'язання забороняти й переслідувати сурогатне материнство в усіх його формах та підтримувати потерпілих незалежно від країни їхнього походження. На міжнародному рівні підхід має бути таким самим: практиці, яка сама по собі є сукупністю насильства і порушень прав, не можна надавати видимості правомірності. Єдиним рішенням є її скасування шляхом заборони та кримінального переслідування.